

BEATA WOŁOSIUK

*Państwowa Szkoła Wyższa im. Papieża Jana Pawła II
w Białej Podlaskiej*

ZABURZENIA MOWY A GOTOWOŚĆ PODJĘCIA NAUKI SZKOLNEJ

ABSTRACT. Wołoszuk Beata, *Zaburzenia mowy a gotowość podjęcia nauki szkolnej* [Speech Disorders and School Readiness]. *Studia Edukacyjne* nr 41, 2016, Poznań 2016, pp. 273-287. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2016.41.17

Speech plays a key role in our lives. Normal development of speech is an important condition of school readiness. The article presents child's speech development. It is focused on the speech development of a six - year - old child. The paper presents the causes of speech disorders and the most frequent speech disorders as dyslalia, stuttering and delays in speech. The article describes the term 'school readiness'. The author explains the influence of speech disorders on child functioning in school and school difficulties.

Key words: speech, speech defects, development of speech, school readiness, school difficulties

Wprowadzenie

Mowa jest układem czynności, jakie przy udziale języka wykonuje człowiek, poznając świat i przekazując wiedzę o sobie i świecie innym uczestnikom życia społecznego¹. Mowa, czyli dźwiękowe porozumiewanie się ludzi, odgrywa bardzo ważną rolę w życiu każdego człowieka. Pozwala nawiązać kontakty interpersonalne, formułować myśli, uczucia, przeżycia. Możemy wymienić trzy funkcje, jakie pełni mowa w życiu człowieka, czyli jest to funkcja:

¹ S. Grabias, *O ostrości refleksji naukowej. Przedmiot logopedii i procedury logopedycznego postępowania*, [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Gdańsk 2012, s. 56-69.

- reprezentatywna (zastępowanie rzeczy i wskazywanie na nie);
- ekspresywna (wyrażanie uczuć);
- impresywna lub społeczna (pobudzanie słuchacza do reakcji)².

Prawidłowy rozwój mowy stanowi bardzo ważny element dojrzałości szkolnej dziecka.

Uczeń rozpoczynający naukę w pierwszej klasie powinien m.in. poprawnie wymawiać wszystkie głoski, umieć opisywać obrazki, wypowiadać się pełnymi, poprawnie zbudowanymi zdaniami na tematy związane z jego środowiskiem. Zaburzenia mowy mogą powodować problemy w sferze poznawczej, jak i emocjonalnej. Zauważa się ścisły związek mowy z myśleniem. Wady mowy często są przyczyną trudności szkolnych.

Należy stymulować rozwój mowy w celu uniknięcia problemów w komunikacji werbalnej. W przypadku pojawienia się wad mowy, trzeba podjąć działania terapeutyczne. Bardzo ważna jest wczesna diagnoza logopedyczna, która stanowi warunek skutecznej terapii.

Rozwój mowy

Stanowi on pojęcie dotyczące zagadnienia nabywania sprawności językowych i komunikacyjnych, a więc percepcji mowy, opanowania reguł gramatycznych, językowej produkcji, rozumienia wypowiedzi językowych i pragmatyki (umiejętności posługiwania się mową w różnych sytuacjach społecznych³). Jest on bardzo ściśle związany z ogólnym rozwojem dziecka. Można wymienić następujące stadia rozwoju mowy we wczesnej fazie cyklu życiowego:

- prenatalne (od poczęcia do narodzin);
- niemowlęctwo (od narodzin w prawidłowym terminie do ok. 18 miesięcy);
- wczesne dzieciństwo (od ok. 18 miesięcy do ok. 6 lat);
- późne dzieciństwo (od ok. 6 lat do ok. 13 lat)⁴.

Pierwszym warunkiem powstania mowy jest rozwój fizjologiczny. Ważne jest, aby prawidłowo funkcjonował ośrodkowy układ nerwowy, obwo-

² E. Słodownik-Rycaj, *O mowie dziecka. Jak zapobiegać powstawaniu nieprawidłowości w jej rozwoju*, Warszawa 2000, s. 11.

³ M. Kielar-Turska, *Rozwój mowy*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 495-509.

⁴ P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, Warszawa 1999, s. 159.

dowy aparat mowy (jama ustna, nosowa, gardło, język, narząd zębowy, podniebienie) oraz narząd słuchu.

W psychologii rozwojowej wskazuje się na czynniki biologiczne (jak stan anatomiczno-fizjologicznego podłoża czynności mownych decydujący o dojrzałości ośrodków centralnego układu nerwowego, dynamika procesów mielinizacyjnych szlaków i struktur nerwowych biorących udział w czynnościach komunikowania się). Natomiast, do czynników psychicznych kształtowania się mowy zaliczane są procesy i dynamizmy aktywności dziecka (więź emocjonalna z osobą będącą wzorem mowy, potrzeba kontaktu społecznego, motywacja i gotowość do komunikowania się, potrzeba poznawcza)⁵.

Na rozwój mowy dziecka wpływa przebieg okresu prenatalnego i perinatalnego. Przyczyną zaburzeń centralnego układu nerwowego, a zatem zaburzeń mowy mogą być:

- choroby, które przechodzi matka w okresie ciąży, a szczególnie w pierwszym jej trymestrze;
- zaburzenia krążenia u matki;
- niedożywienie matki;
- niedobory witamin;
- szkodliwe związki chemiczne (jak np. narkotyki, alkohol, nikotyna, niektóre leki);
- urazy fizyczne i psychiczne.

Do zaburzeń rozwoju mowy wskutek działania patogennych czynników w okresie porodu zaliczamy:

- poród przedwczesny;
- poród przedłużający się;
- urazy czaszki powstałe w czasie porodu.

Do czynników biologicznych wpływających na zaburzenia prawidłowego rozwoju dziecka w okresie postnatalnym zaliczamy: choroby, które przechodzi dziecko (szczególnie przebiegające z powikłaniami), urazy czaszki połączone ze wstrząsami mózgu, zatrucia lekami, zatrucia tlenkiem węgla.

Jak zauważa P.G. Zimbardo:

Fizyczny wzrost i rozwój wielu zdolności dokonuje się według genetycznie uwarunkowanej kolejności dojrzewania, choć wczesne bodźce chemiczne i sensoryczne także odgrywają pewną rolę w dojrzewaniu. Wpływy środowiskowe mogą do pewnego stopnia modyfikować odziedziczone predyspozycje genetyczne⁶.

⁵ Z. Dołęga, *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnozowanie i profilaktyka*, Katowice 2003, s. 29.

⁶ P.G. Zimbardo, *Psychologia i życie*, s. 165.

Tak więc, rozwój mowy dziecka uwarunkowany jest nie tylko biologicznie, ale także kulturowo – poprzez kontakt ze środowiskiem społecznym.

Istotne jest, w jakim środowisku wychowuje się dziecko. Badania prowadzone nad dziećmi wychowywanymi w środowiskach instytucjonalnych, np. domach dziecka, żłobkach, żłobkach tygodniowych, a wychowywanymi w domach rodzinnych pokazują istotną różnicę w rozwoju mowy. Dzieci wychowywane instytucjonalnie często mają opóźnienia rozwoju mowy⁷.

Ważny jest styl wychowania w rodzinie. Rodzice powinni prezentować taką postawę wychowawczą, aby pobudzać dziecko do mówienia. Warunki i struktura rodziny wpływają na częstotliwość komunikacji werbalnej. W warunkach środowiskowych rozwój mowy zależy nie tylko od częstości mówienia, ale również od jakości i przebiegu komunikacji⁸. Prawidłowy wzorzec językowy oraz różnorodne doświadczenia słuchowe wpływają na kształtowanie się mowy.

Ważna jest także prawidłowa opieka nad dzieckiem. Należy zapobiegać wadom zgryzu, a kiedy potrzeba – korygować nieprawidłowości. Duży wpływ na prawidłowy rozwój aparatu artykulacyjnego ma właściwy sposób karmienia. Karmienie naturalne, czyli karmienie piersią w lepszym stopniu przyczynia się do usprawnienia warg i języka niż karmienie sztuczne. Dziecko karmione piersią ma lepiej wzmocniony mięsień okrężny ust, pionizuje język, ćwiczy żuchwę, utrwała oddychanie przez nos. Nie należy dopuszczać do próchnicy, zwracać uwagę na sposób oddychania dziecka.

M.A.K. Halliday proponuje trzy fazy rozwoju języka:

1) faza I – 9-16 miesiąc życia. Dziecko posługuje się dwupoziomowym systemem, który zawiera dźwięki i znaczenia. Nie posługuje się jeszcze strukturami wyrazowymi;

2) faza II – 16/18 a 22/24 miesiąc życia. Dziecko zaczyna posługiwać się systemem leksykalno-gramatycznym, pojawia się dialog, który umożliwia podejmowanie i przydzielanie ról językowych;

3) faza III – od 24 miesiąca życia. Dwupoziomowy system dźwiękowo-znaczeniowy zostaje zastąpiony systemem trójpoziomym. Pojawia się funkcja ideacyjna (przedstawieniowa)⁹.

W Polsce najbardziej popularna jest periodyzacja rozwoju mowy zaproponowana przez L. Kaczmarka, który wyróżnia następujące okresy:

⁷ Z. Dołęga, *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa*, s. 40-41.

⁸ Tamże, s. 43.

⁹ M.A.K. Halliday, *Learning how to mean: Explorations in the development of language*, Ed. E. Arnold, New York 1975. Przekład polski: H. Bartosiewicz, *Uczenie się znaczeń, [w:] Badania nad rozwojem dziecka*, red. G.W. Shugar, M. Smoczyńska, Warszawa 1980, s. 514-556.

- przygotowawczy (okres prenatalny);
- melodii, sygnału, apelu (0 - 1 rok życia dziecka);
- wyrazu, sygnału jednoklasowego (1 - 2);
- zdania, sygnału dwuklasowego (2 - 3);
- swoistej mowy dziecka, swoistych form językowych (3 - 7)¹⁰.

Przyjmuje się, że pod koniec 5. roku życia rozwój mowy pod względem artykulacyjnym powinien być już zakończony. Dziecko w wieku 6. lat, które znajduje się w końcowej fazie okresu swoistej mowy dziecięcej, powinno wymawiać wszystkie głoski i budować logiczne zdania, poprawnie używać form gramatycznych. Słownik czynny dzieci w wieku 6. lat wynosi od około 4000 do około 6000 leksemów (form wyrazowych jest wielokrotnie więcej), w tym: rzeczowników - około 50%, czasowników - około 25%, przymiotników i przysłówków łącznie - około 13%, pozostałe wyrazy stanowią 10%¹¹. Natomiast, słownik bierny jest znacznie obszerniejszy, gdyż dziecko rozumie zazwyczaj 20 000 - 24 000 słów. W tym wieku powinno układać zdania złożone z dwóch lub więcej zdań składowych połączonych „i” lub „ale”. Jednakże, niektóre struktury są dla dziecka wciąż zbyt trudne, zwłaszcza rozpoczynające się od „jeżeli”. Potrafi ono przekazać swoje pomysły, opowiedzieć o swoich problemach, umie przytoczyć historyjkę składającą się z kilku części, stosuje proste gry słowne i żarty. Sześciolatek w tym okresie może zainicjować i podtrzymać rozmowę, chociaż może mieć jeszcze problem z wyjaśnieniem niezrozumiałych części swojej wypowiedzi¹².

W Polsce diagnozowaniem mowy wśród dzieci sześciolatków zajmowali się m.in. T. Bartkowska (1968), H. Mystkowska (1970), J. Kania (1971), E. Nitendel-Bujakowa (1975) i K. Kozłowska (1981). Przeprowadzone badania pokazują, że pewna grupa sześciolatków nie osiągnęła oczekiwanej sprawności językowej. W latach 1959-1961 badania T. Bartkowskiej potwierdziły, że 20% dzieci miało wady wymowy. Trudności dotyczyły przede wszystkim nieprawidłowej realizacji głosek „sz”, „ż”, „czy”, „dź”¹³. I. Styczek w swoich badaniach wykazała natomiast, że liczba dzieci z nieprawidłowościami wymowy wynosi 20-30%¹⁴. Z kolei, badania autorki niniejszej pracy ukazują, że stan mowy dzieci sześciolatków uległ wręcz pogorszeniu. Badania te zostały przeprowadzone w dwóch etapach: w 1992 i 2010 roku. W pierwszym etapie przebadano 180 dzieci w wieku sześciu lat, natomiast

¹⁰ L. Kaczmarek, *Nasze dziecko uczy się mowy*, Lublin 1988.

¹¹ M. Zarębina, *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka. Dyskusja nad teorią Chomskiego*, Gdańsk 1994.

¹² L. Dyer, *Mowa dziecka*, Warszawa 2006, s. 103.

¹³ T. Bartkowska, *Rozwój wymowy dziecka przedszkolnego*, Warszawa 1968.

¹⁴ I. Styczek, *Logopedia*, Warszawa 1983.

w drugim etapie – 192 sześciolatków. Zarówno w I, jak i II etapie badania prowadzono w przedszkolach znajdujących się na terenie województwa lubelskiego (w mieście i na wsi). Badania z 1992 roku pokazują, że 63% sześciolatków miało prawidłową wymowę, natomiast u 37% stwierdzono wady wymowy. W 2010 roku stwierdzono natomiast, że 52% cechowało się prawidłową wymową, ale u 48% stwierdzono wady wymowy¹⁵. Wyniki tych badań dają podstawę do niepokoju. Należy zastanowić się nad przyczynami tego stanu. Pozwala to sądzić, że jedną z przyczyn może być zbyt mała ilość czasu poświęcana przez rodziców na rozmowy ze swoimi dziećmi. Te zaś, jak i rodzice wolny czas spędzają najczęściej korzystając z Internetu, czy telewizora. Na problem ten zwraca uwagę T. Zaleski, który twierdzi, że telewizja

oducza w dość skuteczny sposób rozmowy. Kontakt słowny w rodzinie oglądaczy telewizji ogranicza się do skąpych informacji i uwag na temat tego, co aktualnie dzieje się na szklanym ekranie. Dla małego dziecka tymczasem zarówno przekaz telewizyjny, jak i skąpe na ten temat komentarze są niepojęte i niezrozumiałe¹⁶.

Aby dziecko nauczyło się poprawnej mowy, musi być zanurzone w tzw. „kąpeli słownej”, czyli musimy „otaczać” je dźwiękami. A zatem, należy bardzo dużo mówić do niego, aby nie dopuścić do zaburzeń mowy.

Najczęstsze zaburzenia mowy dziecka

Zaburzenia mowy dotyczą porozumiewania się językowego. Możemy je charakteryzować z punktu widzenia objawów i od strony przyczyn¹⁷. Objawowa klasyfikacja zaburzeń mowy została zaproponowana przez L. Kaczmarka, który wzorował się na opracowaniu Kussmaula. L. Kaczmarek przyjmuje, że trzy części składowe tekstu mogą być zniekształcone, a mianowicie:

- treść,
- forma językowa,
- substancja¹⁸.

¹⁵ Zob. B. Wołosiuk, *Diagnoza i wspomaganie rozwoju mowy dzieci sześciolatków*, [w:] *Wielkość obszarów we współczesnej pedagogice specjalnej*, red. Z. Palak, D. Chimicz, A. Pawlak, Lublin 2012, s. 497-506.

¹⁶ T. Zaleski, *Opóźniony rozwój mowy*, Warszawa 1992, s. 22-23.

¹⁷ A. Sołtys-Chmielowicz, *Zaburzenia artykulacji*, [w:] *Podstawy neurologopedii*, red. T. Gałkowski, E. Szelaż, G. Jastrzębowska, Opole 2005, s. 421.

¹⁸ S. Grabias, *Logopedyczna klasyfikacja zaburzeń mowy*, *Audiofonologia*, 1994, 6, s. 7-22.

I. Styczek zaproponowała klasyfikację przyczynową (etiologiczną), która wyróżnia następujące zaburzenia mowy:

- dysglosję,
- dysartię (anartię),
- dyslalię (alalię),
- afazję,
- jąkanie,
- nerwice mowy (logoneurozy),
- oligofazję,
- schizofazję¹⁹.

S. Grabias przedstawił jedną z najczęściej obecnie stosowanych klasyfikacji, w której wymienia zaburzenia mowy związane z:

- niewykształconymi substancjami percepcyjnymi (głuchota, niedosłuch, alalia, dyslalia, oligofazja);
- brakiem lub niedowładem sprawności realizacyjnych (dysglosja, mowa bezkrtaniowców, giełkot, jąkanie, anartia, dyzartia);
- rozpadem systemu komunikacyjnego (afazja, schizofazja)²⁰.

Do najczęściej występujących zaburzeń mowy możemy zaliczyć zaburzenia związane z artykulacją głosek, jąkanie oraz opóźniony rozwój mowy.

Jak uważa H. Rodak:

Wady wymowy określane są w terminologii logopedycznej mianem dyslalii. Dyslalia jest to symptom zaburzenia rozwoju mowy dotyczący tylko jednego aspektu języka, a mianowicie artykulacyjnego. Autorzy większości prac z zakresu logopedii (M. Fühning, O. Lettmayer, H. Weinert, J. Kania, G. Demelowa) rozumieją przez określenie *dyslalia* nieprawidłowe realizacje głosek języka ojczystego²¹.

Natomiast G. Jastrzębowska podaje następującą definicję:

Dyslalia to zaburzenie realizacji fonemów o ściśle określonej etiologii (tj. pochodzenia obwodowego). Zaburzenia te mogą przejawiać się zniekształceniem (deformacją) dźwięków mowy, ich zastępowaniem (substytucją) bądź opuszczaniem (elizją), co powoduje, że w efekcie brzmienie odbiega od ogólnie przyjętej normy wymawiania²².

¹⁹ I. Styczek, *Logopedia*, s. 250.

²⁰ S. Grabias, *Typologia zaburzeń mowy. Narastanie refleksji logopedycznej*, *Logopedia*, 1996, 23, s. 87-88.

²¹ H. Rodak, *Terapia dziecka z wadą wymowy*, Warszawa 1992, s. 25.

²² G. Jastrzębowska, *Dyslalia*, [w:] *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, t. II, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Opole 2003, s. 144.

Dyslalia może być spowodowana różnymi przyczynami. W tej kwestii można wyróżnić dwa podejścia. Pierwsze przyjmuje, że wady artykulacyjne są wynikiem działania tylko jednej grupy przyczyn, a mianowicie defektów strukturalnych lub/i dysfunkcji struktur obwodowych. Drugie podejście podaje różne przyczyny dyslalii, czyli że przyczynami zaburzeń artykulacyjnych mogą być:

- zmiany anatomiczne aparatu artykulacyjnego (np. nieprawidłowa budowa języka, podniebienia, wady zgryzu, anomalie zębowe, przerost adenoidu – tzw. trzeciego migdałka, skrzywienie przegrody nosa);
- zaburzenia funkcjonowania narządów artykulacyjnych (np. nieprawidłowa praca zwierającego pierścienia gardłowego, niska sprawność języka, warg, brak pionizacji języka);
- nieprawidłowa budowa i funkcjonowanie narządu słuchu;
- nieprawidłowe funkcjonowanie ośrodkowego układu nerwowego;
- podłoże psychiczne (np. brak zainteresowania mową);
- opóźniony rozwój psychomotoryczny;
- niewłaściwe warunki środowiskowe (np. nieprawidłowy wzór mowy, brak stymulacji rozwoju mowy, niewłaściwe postawy rodzicielskie)²³.

Jąkanie bywa definiowane jako zakłócenie płynności, rytmu, tempa i melodii wypowiedzi na skutek braku koordynacji układu oddechowego, fonacyjnego i artykulacyjnego. Z. Tarkowski uważa, że jąkanie jest: funkcją patologicznej niepłynności mówienia, zwykłej niepłynności mówienia, reakcji psychicznych, reakcji fizjologicznych i reakcji społecznych²⁴.

W. Johnson wymienia następujące przyczyny jąkania:

- fizyczne (np. uszkodzenia okołoporodowe);
- emocjonalne;
- nadpobudliwość;
- naśladownictwo;
- dyskoordynacja myślenia i mówienia;
- niewłaściwe warunki wychowawcze (np. karanie dziecka, zbyt duża koncentracja rodziców na niepłynności mówienia dziecka)²⁵.

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele teorii odnośnie jąkania. Dotyczą one najczęściej przyczyn niepłynności mówienia, które są wyjaśniane zgodnie z ogólnymi założeniami poszczególnych dyscyplin wiedzy. Można więc wyróżnić teorie fizjologiczne, psychologiczne, behawioralne, lingwistyczne, biocybernetyczne i inne. Mówimy często o tzw. teorii wielo-

²³ Tamże, s. 143-175.

²⁴ Z. Tarkowski, *Jąkanie. Gielkot*, [w:] *Logopedia*, s. 176-190.

²⁵ Z. Tarkowski, *Jąkanie wczesnodziecięce*, Warszawa 1992, s. 99.

czynnikowej, w której wskazuje się na znaczenie czynników predysponujących (dziedziczność), wyzwalających (uraz), utrwalających (wzmacniania).

Rozpoczęcie nauki w szkole stanowi dla dziecka ogromny stres. Zmienia się jego środowisko, pojawiają się nowe obowiązki i oczekiwania wobec niego. W takiej sytuacji jękanie często się nasila. Uczeń świadomy własnej wady ma poczucie niższości i unika mówienia.

Opóźnienie rozwoju mowy można stwierdzić, jeśli kompetencje językowe wykształcają się w stopniu niewystarczającym do osiągnięcia efektywnego porozumiewania się, jak i wówczas, kiedy w toku procesu rozwojowego występuje brak lub ograniczenie sprawności realizacyjnych²⁶. Ujmuje się to jako zespół objawów, kiedy:

- określony etap rozwoju mowy dziecka nie pojawił się w czasie powszechnie uznawanym za właściwy;
- wydłuża się proces kształtowania i rozwoju mowy;
- istnieją znaczące różnice pomiędzy poziomem rozwoju percepcji i ekspresji językowej;
- opóźniony jest rozwój wszystkich aspektów mowy lub tylko niektórych;
- występują różnice pomiędzy poziomem rozwoju językowej sprawności systemowej i komunikacyjnej²⁷.

Dojrzałość szkolna

Dojrzałość szkolna, gotowość szkolna, przygotowanie do szkoły to za miennie stosowane pojęcia oznaczające poziom rozwoju fizycznego, intelektualnego i społecznego dziecka, umożliwiające mu udział w życiu szkolnym, opanowanie wiadomości, umiejętności i nawyków określonych programem nauczania klasy pierwszej²⁸. Dziecko uważa się za gotowe do nauki szkolnej, jeśli osiągnęło odpowiedni poziom w zakresie:

- rozwoju fizycznego i ruchowego, szczególnie sprawności manualnej; oznaką dojrzałości fizycznej jest dobry stan zdrowia, odporność na choroby i zmęczenia;
- koordynacji wzrokowo-ruchowej;
- posiadanej wiedzy ogólnej oraz orientacji przestrzennej;

²⁶ G. Jastrzębowska, *Opóźnienie rozwoju mowy*, [w:] *Podstawy neurologopedii*, s. 360-378.

²⁷ G. Jastrzębowska, *Opóźnienia rozwoju mowy – przejawy nieprawidłowości rozwojowych*, [w:] *Logopedia*, s. 37-65.

²⁸ E. Wysocka, *Dojrzałość szkolna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 722-729.

- dojrzałości emocjonalno-społecznej; dziecko jest samodzielne, zaradne, zdolne do kontrolowania swoich emocji;
- umiejętności komunikacyjnych, czyli potrafi nawiązywać kontakty z rówieśnikami i nauczycielem;
- funkcjonowania w nowym środowisku²⁹;
- przygotowania do nauki matematyki, czyli ma świadomość jak należy liczyć przedmioty, ma odpowiedni poziom operacyjnego rozumowania, zdolność do funkcjonowania na poziomie symbolicznym i ikonicznym, bez odwoływania się do poziomu działań praktycznych³⁰;
- kompetencji językowych, „rozumie dłuższe wypowiedzi, buduje zrozumiałe dłuższe wypowiedzi, dysponuje odpowiednim słownikiem czynnym i biernym, zauważa i poprawia błędy w wypowiedziach własnych i cudzych, buduje poprawne i różnorodne pytania, potrafi wyrazić swoje uczucia i pragnienia”³¹, ma zakończony rozwój mowy pod względem artykulacyjnym, czyli poprawnie wymawia wszystkie głoski;
- przygotowania do nauki czytania i pisanie, a więc ma zdolności do precyzyjnych analiz i syntez w zakresie percepcji wzrokowej i słuchowej (fonemowej, sylabowej, logotomowej), rozwinięty słuch fonematyczny³².

Jak słusznie zauważa J.T. Kania:

Wśród czynników decydujących o dojrzałości szkolnej poczesne miejsce zajmują problemy mowy i jej rozwoju. Dziecko z nieukształtowaną mową skazane jest z reguły na niepowodzenia w nauce szkolnej, o ile braki w tym zakresie nie zostaną wyrównane. Nie zawsze trudności takie daje się wyeliminować w krótkim okresie, gdyż rozwój mowy, a zatem i przebieg reedukacji, są procesami długotrwałymi (wyjątek stanowić może niewielkie opóźnienie, które jest rezultatem zaniedbań wychowawczych)³³.

Wpływ zaburzeń mowy na trudności szkolne

Funkcjonowanie dziecka w szkole, jego sukcesy w nauce są uzależnione od wielu czynników. Najczęściej wskazuje się, że powodzenie w nauce zależy przede wszystkim od rozwoju intelektualnego dziecka.

²⁹ M. Ziarko, B. Bogdanowska, *Kiedy dziecko jest gotowe do nauki szkolnej?* Edukacja i Dialog, 2001, 7, s. 26-28.

³⁰ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, Warszawa 1994, s. 8.

³¹ B. Sawa, *Jeśli dziecko źle czyta i pisze*, Warszawa 1999, s. 35 za: Z. Tarkowski, *Jąkanie wczesnodziecięce*, Warszawa 1992.

³² M. Torneus, G-B. Hedstrom, I. Lundberg, *Rozmowy o języku. Zabawy i ćwiczenia*, Gdańsk 1997, s. 80.

³³ J.T. Kania, *Szkice logopedyczne*, Lublin 2001, s. 155.

Rozwój intelektualny jest zaś bardzo ściśle związany z rozwojem mowy. Szczególnie podkreśla się związek między mową a myśleniem, na co zwraca uwagę A. Łuria, kładąc nacisk na kształtowanie się mowy z myśleniem. Dostrzega, że mowa może być często uzewnętrznionym myśleniem. Werbalizacja sprawia, że wzrasta poziom czynności poznawczych, są one ukierunkowane, uporządkowane i utrwalone. Jurkowski zauważa, że zaburzenia rozwoju języka ograniczają aktywność umysłową, rozwój pojęć oraz hamują tworzenie się nawyków pozwalających dziecku przejść od poznania percepcyjnego do pojęciowego³⁴.

Zaburzenia rozwoju mowy mogą być przyczyną zakłóceń myślenia abstrakcyjnego, ponieważ tworzenie pojęć wiąże się z umiejętnością zastępowania przez słowo spostrzeganych lub pomyślanych składników rzeczywistości³⁵.

Zaburzenia mowy mogą utrudniać kontakt z otoczeniem, co z kolei może być przyczyną opóźnień w rozwoju słowno-pojęciowym.

Wady wymowy wpływają na trudności w czytaniu i pisaniu. B. Sawa na podstawie przeprowadzonych badań empirycznych stwierdziła, że 81,3% uczniów z zaburzeniami mowy wykazywało trudności w nauce czytania i pisania³⁶. W języku polskim substancja graficzna w znacznym stopniu stanowi odzwierciedlenie substancji fonicznej³⁷. Zatem, nieprawidłowa artykulacja wpływa na powodzenia szkolne. Uczeń z wadą wymowy, zwłaszcza w klasach początkowych, „pisze tak, jak mówi”, a więc błędna artykulacja danej głoski powoduje niewłaściwy zapis. Najczęściej sytuacja taka zdarza się w przypadku substytucji, czyli kiedy daną głoskę zastępuje się inną i zamiast „r” mówi się np. „l” („rower” zastępuje słowem „lowel”).

Zdarza się, że trudności w artykulacji oraz w czytaniu i pisaniu mają wspólną przyczynę w zaburzeniach, np.: koordynacji wzrokowo-ruchowej, percepcji wzrokowej i słuchowej, analizy i syntezy wzrokowej lub słuchowej. W takiej sytuacji zaburzona artykulacja nie stanowi bezpośredniej przyczyny trudności w nauce. Współwystępując jednak z problemami w czytaniu i pisaniu, może je nasilić³⁸.

³⁴ B. Sawa, *Uwarunkowania i konsekwencje psychologiczne zaburzeń mowy u dzieci*, Warszawa 1992, s. 126.

³⁵ Tamże, s. 128.

³⁶ Tamże, s. 129.

³⁷ E.M. Skorek, *Dzieci z zaburzeniami mowy wśród rówieśników w klasie szkolnej*, Kraków 2000, s. 13.

³⁸ Tamże.

Trudności w czytaniu i pisaniu występują bardzo często nawet wówczas, kiedy dziecko nauczy się prawidłowo artykułować poszczególne głoski. Jak zauważa E.M. Skorek:

najczęściej zmienia się wymowa w formie zewnętrznej, natomiast utrwalone wewnętrzne wzorce artykulacyjne pozostają długo niezmienione. Dzieje się tak dlatego, że w mowie wewnętrznej oraz artykulacji utajonej (podczas pisania) wewnętrzny system ruchowo-mowny pozostaje nadal niezmieniony. I chociaż w wyniku ćwiczeń, np. słuchu fonematycznego dziecko zaczęło głoskę wymawiać poprawnie, to jednak poprzednie wzorce zostały ukształtowane na niepoprawnej konstrukcji ruchowej i nie podlegają sankcjonującej kontroli analizatora słuchowego³⁹.

Dlatego tak istotne jest, aby dziecko zanim podejmie naukę w szkole miało zakończony rozwój mowy pod względem artykulacyjnym.

Zaburzenia mowy powodują problemy ucznia nie tylko podczas nauki języka polskiego. Trudności pojawiają się również w nauce innych przedmiotów. Aby przyswoić wiadomości, np. z geografii, historii, uczeń powinien mieć bardzo dobrze opanowaną umiejętność czytania ze zrozumieniem. Rozwiązując zadania z matematyki, musi szybko i sprawnie czytać. Tak więc, problemy z poprawną mową mogą powodować nawarstwianie się różnych trudności szkolnych, a brak sukcesu sprawiać, że uczeń nie będzie chętnie uczęszczał do szkoły.

Nieprawidłowa wymowa sprawia, że wypowiedź dziecka może być zrozumiana niewłaściwie bądź niezrozumiana w ogóle przez otoczenie, co powoduje, że osoba z wadliwą artykulacją będzie unikać rozmów. Dziecko zachęcane do komunikacji werbalnej unika takiej sytuacji, obawiając się negatywnej oceny swojej wypowiedzi. Komunikacja werbalna kojarzy się jemu z sytuacją niekomfortową, powodując niekiedy lęk przed wypowiedzianiem się. Brak okazji do komunikacji powoduje, że dziecko ma ubogi słownik i nie doskonalą swoich wypowiedzi ustnych⁴⁰.

Ważną rolę w życiu dziecka rozpoczynającego naukę szkolną odgrywa grupa rówieśnicza. Daje możliwość zaspokojenia potrzeby akceptacji, uznania i przynależności do niej. Zaburzenia mowy mają związek z pozycją dziecka w grupie rówieśniczej. Posiadane kompetencje językowe, mowa jako podstawowy środek komunikacji wpływają na funkcjonowanie dziecka w grupie rówieśniczej. Zaburzenia komunikacji werbalnej mogą wpływać na:

- zakłócenia w kontaktach z koleżankami i kolegami z klasy;

³⁹ Tamże.

⁴⁰ E. Słodowik-Rycaj, *O mowie dziecka*, s. 64-65.

- niekorzystną pozycję wśród rówieśników;
- brak akceptacji przez grupę rówieśniczą;
- przypisywanie dzieciom z wadami mowy negatywnych cech⁴¹.

Badania B. Sawy pokazują, że zaburzenie mowy wpływa negatywnie na funkcjonowanie i ocenę dziecka w grupie rówieśniczej, ponieważ w interakcjach społecznych dominuje werbalne porozumiewanie się. W związku z tym dzieciom z wadami mowy przypisuje się takie cechy, jak:

- niska ekspresja słowna,
- zaburzenia koncentracji uwagi,
- brak wytrwałości,
- mała towarzyskość,
- niska aktywność społeczna⁴².

Bywa, że nauczyciele więcej uwagi poświęcają dzieciom o rozwiniętych kompetencjach językowych, rozmawiają z osobami, które same rozpoczynają konwersację. Natomiast, dzieci mające problemy z porozumiewaniem się werbalnym nie mają okazji rozwijania kompetencji komunikacyjnych.

Rodzaj i stopień zaburzenia mowy wpływa na funkcjonowanie ucznia w klasie. Dzieci niesłyszące z powodu trudności w porozumiewaniu się werbalnym często zajmują niskie pozycje w strukturach socjometrycznych klas. Bywają odrzucane przez rówieśników. Przypisuje się im negatywne cechy i nie darzy sympatią⁴³. Dzieci jękające się często niechętnie się wypowiadają, unikają towarzystwa rówieśników, mają niskie poczucie własnej wartości, bywają osamotnione. Opóźniony rozwój mowy, znaczne wady artykulacyjne zaburzają kontakty koleżeńskie. Taka sytuacja może doprowadzić do zakłóceń w sferze emocjonalnej i osobowościowej.

Dzieci z problemami z porozumiewaniem się werbalnym spowodowanym wadami mowy często czują się wykluczone. Przykre doświadczenia z tym związane sprawiają, że stają się niepewne, małowówne, nieśmiałe. Taka sytuacja może powodować zahamowanie psychoruchowe lub nadmierną pobudliwość. Czasami u takich dzieci można zaobserwować nadmierną skłonność do płaczu, ataki złości, a nawet agresji. Brak pożądanego kontaktu z otoczeniem w skrajnych przypadkach może prowadzić do depresji⁴⁴.

Osoby o słabo rozwiniętych kompetencjach językowych przejawiają nie tylko trudności szkolne, lecz również problemy w dalszym funkcjonowaniu.

⁴¹ E.M. Skorek, *Dzieci z zaburzeniami mowy wśród rówieśników*, s. 7.

⁴² B. Sawa, *Dzieci z zaburzeniami mowy*, Warszawa 1990, s. 110.

⁴³ E.M. Skorek, *Dzieci z zaburzeniami mowy wśród rówieśników*, s. 11-12.

⁴⁴ Tamże, s. 14-15.

Narastającym problemem jest tzw. analfabetyzm funkcjonalny, zwany też analfabetyzmem wtórnym, który możemy określić jako niezdolność do rozumienia i praktycznego wykorzystania słowa pisanego. Analfabeta funkcjonalny chociaż opanował umiejętność czytania i pisania, nie ma zdolności zrozumienia tekstów pisanych na poziomie koniecznym, aby funkcjonować we współczesnym świecie⁴⁵. Na przykład, osoba taka nie rozumiejąc informacji podawanych przez środki masowego przekazu, czy treści instrukcji, nie potrafi korzystać z rozkładu jazdy pociągów.

Wnioski

Mowa odgrywa bardzo ważną rolę w życiu człowieka i stanowi jedną z ważniejszych form jego aktywności. Wpływa na kształtowanie się psychiki człowieka. Zaburzenia mowy wpływają niekorzystnie na rozwój i funkcjonowanie dziecka. Wady mowy mogą być przyczyną zaburzeń sfery poznawczej i emocjonalno-społecznej. Dziecko rozpoczynające naukę w szkole powinno prawidłowo artykułować wszystkie głoski, mówić pełnymi zdaniami, poprawnie zbudowanymi pod względem gramatyki, logiki i składni. Jak pokazują badania, duża grupa sześciolatków ma problem z prawidłową mową pod względem artykulacyjnym. Właściwy rozwój mowy stanowi bardzo ważny warunek gotowości szkolnej (obok prawidłowego rozwoju funkcji poznawczych, motorycznych, percepcyjnych). W związku z tym, należałoby się zastanowić nad słusznością ustawy, która wskazuje, aby dzieci sześciolatnie rozpoczynały naukę szkolną.

BIBLIOGRAFIA

- Bartkowska T., *Rozwój wymowy dziecka przedszkolnego*, PZWS, Warszawa 1968.
- Dołęga Z., *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnozowanie i profilaktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.
- Dyer L., *Mowa dziecka*, Wydawnictwo K.E. Liber, Warszawa 2006.
- Grabias S., *Logopedyczna klasyfikacja zaburzeń mowy*, Audiofonologia, 1994, 6.
- Grabias S., *Typologia zaburzeń mowy. Narastanie refleksji logopedycznej*, Logopedia, 1996, 23.
- Grabias S., *O ostrości refleksji naukowej. Przedmiot logopedii i procedury logopedycznego postępowania*, [w:] *Logopedia. Wybrane aspekty historii, teorii i praktyki*, red. S. Milewski, K. Kaczorowska-Bray, Harmonia Universalis, Gdańsk 2012.
- Gruszczyk-Kolczyńska E., *Dzieci ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki*, WSiP, Warszawa 1994.

⁴⁵ M. Nowicka, *Analfabetyzm*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, s. 115-117.

- Halliday M.A.K., *Learning how to mean: Explorations in the development of language*, przekł. H. Bartosiewicz, Ed. E. Arnold, New York 1975. Przekład polski: H. Bartosiewicz, *Uczenie się znaczeń*, [w:] *Badania nad rozwojem dziecka*, red. G.W. Shugar, M. Smoczyńska, PWN, Warszawa 1980.
- Jastrzębowska G., *Dyslalia*, [w:] *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, t. II, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2003.
- Jastrzębowska G., *Opóźnienie rozwoju mowy*, [w:] *Podstawy neurologopedii*, red. T. Gałkowski, E. Szelaąg, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.
- Kaczmarek L., *Nasze dziecko uczy się mowy*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1988.
- Kania J.K., *Szkice logopedyczne*, Polskie Towarzystwo Logopedyczne, Zarząd Główny, Lublin 2001.
- Kielar-Turska M., *Rozwój mowy*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Nowicka M., *Analfabetyzm*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Rodak H., *Terapia dziecka z wadą wymowy*, Wydawnictwo Polskiej Fundacji Zaburzeń Mowy, Warszawa 1992.
- Sawa B., *Dzieci z zaburzeniami mowy*, WSiP, Warszawa 1990.
- Sawa B., *Uwarunkowania i konsekwencje psychologiczne zaburzeń mowy u dzieci*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1992.
- Sawa B., *Jeśli dziecko źle czyta i pisze*, WSiP, Warszawa 1999.
- Skorek E.M., *Dzieci z zaburzeniami mowy wśród rówieśników w klasie szkolnej*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
- Słodowik-Rycaj E., *O mowie dziecka. Jak zapobiegać powstawaniu nieprawidłowości w jej rozwoju*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2000.
- Sołtys-Chmielowicz A., *Zaburzenia artykulacji*, [w:] *Podstawy neurologopedii*, red. T. Gałkowski, E. Szelaąg, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2005.
- Styczek I., *Logopedia*, PWN, Warszawa 1983.
- Tarkowski Z., *Jąkanie wczesnodziecięce*, WSiP, Warszawa 1992.
- Tarkowski Z., *Jąkanie. Giętkot*, [w:] *Logopedia. Pytania i odpowiedzi*, t. II, red. T. Gałkowski, G. Jastrzębowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2003.
- Torneus M., Hedstrom G-B., Lundberg I., *Rozmowy o języku. Zabawy i ćwiczenia*, Glottispol: Biblioteczka Pedagogiczna, Gdańsk 1997.
- Wołoskiuk B., *Diagnoza i wspomaganie rozwoju mowy dzieci sześciolletnich*, [w:] *Wielość obszarów we współczesnej pedagogice specjalnej*, red. Z. Palak, D. Chimicz, A. Pawlak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2012.
- Wysocka E., *Dojrzałość szkolna*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, red. T. Pilch, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
- Zaleski T., *Opóźniony rozwój mowy*, PZWL, Warszawa 1992.
- Zarebina M., *Język polski w rozwoju jednostki. Analiza tekstów dzieci do wieku szkolnego. Rozwój semantyczny języka dziecka. Dyskusja nad teorią Chomskiego*, Glottispol: Biblioteczka Pedagogiczna, Gdańsk 1994.
- Ziarko M., Bogdanowska B., *Kiedy dziecko jest gotowe do nauki szkolnej?* Edukacja i Dialog, 2001, 7.
- Zimbaro P.G., *Psychologia i życie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.

